

ความสัมพันธ์ ระหว่างลิเกภาคใต้ กับ ลิเกภาคกลาง และ การดำรงอยู่ของลิเกคนใต้ คณะแก้วราหู แห่งลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

บทนำ

บทความชิ้นนี้ นำเสนอข้อมูลประวัติความเป็นมาของลิเกในประเทศไทย ทั้งนี้โดยทั่วไปการรับรู้ของสังคมไทยผ่านสื่อสารมวลชน แบบเรียนการศึกษา ถูกทำให้เชื่อว่าลิเก เป็นการละเล่นพื้นบ้านของผู้คนในแถบพื้นที่ภาคกลาง หากบทความชิ้นนี้ต้องการนำเสนอข้อมูลที่แสดงถึงพลวัตของการแสดงลิเกในประเทศไทย รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่าง “ลิเกภาคกลาง” กับ “ลิเกภาคใต้” โดยมีข้อมูลยืนยันว่า “ลิเก” มีต้นกำเนิดมาจากชาวมุสลิมพื้นที่จังหวัดภาคใต้ และบทความยังได้นำเสนอประวัติความเป็นมาของ “ลิเกคณะแก้วราหู” ซึ่งเป็นลิเกคณะเก่าแก่ของภาคใต้ ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลบ้านใหม่ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากข้อมูลของ “ลิเกคณะแก้วราหู” ก็สามารถยืนยันได้ว่าการแสดงลิเกนั้นมีอยู่ในพื้นที่ภาคใต้มานานเกือบ 100 ปี โดยลิเกในภาคใต้เริ่มต้นจากการแสดงที่มุ่งไปที่สร้างความบันเทิง และเคลื่อนมาสู่การแสดงลิเกเชื่อมกับกิจกรรมเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง ทำให้ลิเกได้รับความนิยมจากผู้ชมในเวลานั้นอย่างมาก ขณะที่ปัจจุบันคณะลิเกแก้วราหูดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในบริบททางสังคมและสื่อบันเทิงรูปแบบใหม่ โดยบทความมีประเด็นการนำเสนอตั้งรายละเอียดต่อไป

ความเคลื่อนไหวของ “ลิเก” จากภาคใต้สู่ภาคกลาง

ลิเก เป็นศิลปวัฒนธรรมของประเทศไทย มีข้อสันนิษฐานของนักวิชาการแต่ละสำนักพบว่า ลิเกมีที่มาจากคำว่า “ดัจเก” ซึ่งเป็นภาษามลายู หมายถึง มหรสพชนิดหนึ่งอันมีกำเนิดดั้งเดิมมาจากพิธีสวดบูชาพระอัลเลาะห์ของชาวมุสลิม นิกายเซน และเข้ามาในสังคมไทยในหลายทิศทางตามความเชื่อของแต่ละสำนัก บ้างก็กล่าวว่า ลิเกเข้ามายังเมืองไทยโดยชาวมุสลิมที่เข้ามารับราชการในสำนักอยุธยาซึ่งตรงกับแนวคิดของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่กล่าวว่า ลิเกเข้ามาในเมืองไทยโดยชาวมุสลิมจากเปอร์เซียอันเป็นต้นตระกูลบุณนาคในปัจจุบัน ในขณะที่ พระครูศรีมหาโพธิ์คณาภิรักษ์ กล่าวว่า ชาวมุสลิมซิกิรจากเปอร์เซียนำการสวดที่เรียกว่า ดิกิร เข้ามาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ของราชวงศ์จักรี และยังมีข้อสันนิษฐานกล่าวว่า ลิเก

นั้นมากับชาวไทยมุสลิมในภาคใต้ ซึ่งตรงกับสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดย ศ.กิตติคุณ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ให้ข้อมูลว่า ลิเก เป็นคำที่มีรากศัพท์มาจากภาษา ฮีบรู ว่า “ซาดรุ” (Zakhur) ซึ่งหมายถึง การสวดสรรเสริญพระเจ้าในศาสนา ยูดาห์ หรือยิว มาแต่โบราณหลายพันปี ต่อมา ชาวอาหรับเรียกการสวดสรรเสริญพระเจ้าว่า “ซิกิร” (Zikr) และ “ซิกิร” (Zikir) ผู้สวดจะนั่งล้อมเป็นวงโยนตัวไปมา เมื่อการสวดแพร่หลายเข้าไปในอินเดียโดยชาวอิหร่าน จึงเรียกว่า “ดัจกิร” (Dhikir) โดยมีการตีกลองรำมะนาประกอบ ครั้นการสวดแพร่มาถึงจังหวัดทางภาคใต้ของประเทศไทย ก็เรียกเป็นภาษาถิ่นว่า “ดิเก” (Dikay) และ “จีเก” (Jikay) ชาวมุสลิมนำดิเกเข้ามาสู่กรุงเทพมหานคร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แล้วได้นำการสวดสรรเสริญพระเจ้าประกอบการตีรำมะนา เข้ามาด้วย การเรียกก็เปลี่ยนเป็น “ยิเก” หรือ “ยีเก” (Likay) ซึ่งตรงกับข้อมูลในสมัยรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2374 - 2375 เกิดสงครามเพื่อกอบกู้เอกราชปัตตานีขึ้น ทำให้ชาวมุสลิมจากไทรบุรี ปัตตานีถูกกวาดต้อนขึ้นมาบริเวณนครศรีธรรมราช และกรุงเทพมหานคร โดยจากการสำรวจเจ้านานุกรมภาษามลายูท้องถิ่น ปัตตานี -ไทย พบการบัญญัติคำว่า “ดิเก” ซึ่งตรงกับข้อมูลในสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ จึงสามารถสรุปได้ว่าข้อมูลที่ว่า ลิเกมาจากชาวมุสลิมในภาคใต้ (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2546)

ข้อมูลการแสดงลิเกในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีลักษณะการแสดงเชื่อมโยงกับแหล่งที่มาของลิเกที่เชื่อกันว่ามาจากชาวมุสลิมในพื้นที่ภาคใต้ของไทย คือ การนั่งล้อมวงสวดแล้วมีรำมะนาตีประกอบจังหวะ โดย สุนันทา ไสรัจจ์ (2516) ได้อธิบายถึงรูปแบบการแสดงในช่วงแรกๆ ว่า มีการจัดการแสดง

ตามแบบพวกแขก คือ นำคนไทยมาแต่งตัวเป็นแขก นุ่งลอมวงกันตีกลองรำมะนาให้เข้ากับจังหวะ แบ่งการแสดงออกเป็นชุดๆ ชุดแรก เรียกว่าแขกเปิดโรงรดน้ำ และให้ใช้ชุดนี้เป็นชุดเปิดโรงลิเก ต่อมา ชุดที่สอง มีคนไทยออกมาเจรจากับแขก ชุดที่สาม มีการเล่นออกสียงสองภาษา คือ ให้ผู้แสดงแต่งตัวเป็นชาติต่างๆ ชาติละ 2-3 คนออกมาร้องเล่นตามภาษาของชาตินั้นๆ ไม่ให้ปะปนกัน

อย่างไรก็ดี การแสดงลิเกในประเทศไทย มีปรากฏหลักฐานชัดเจนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โดยชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร ได้มีการรวมตัวกันแสดงถวายหน้าที่นั่งในงานพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศล พระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ อัครมเหสีพระองค์แรกในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ โสภางคทัศนิยลักษณ์ อรรควรราชกุมารี พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงประทานคำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับหลักฐานที่มีการแสดงลิเกในงานพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ความเป็นพระสยามศรีภักดีเป็นแขกอาหรับเรียกกันทั่วไปว่า “ขรัวยา” ได้มาทูลขอเอาพวกนักแสดงแขกอิสลามเข้ามาช่วยพระราชกุศลโดยทูลรับรองว่าไม่ขัดต่อคติทางศาสนาอิสลาม เมื่อไปดูก็เห็นว่าเป็นพวกแขกที่เกิดในเมืองไทยแถวนนทบุรีนั่งขัดสมาธิ ล้อมวงสวดยกตัวไปมาตามจังหวะของการตีรำมะนา (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505) ทั้งนี้ คณะลิเกที่มาทำการสวดมีจำนวนทั้งหมด 47 คน โดยมีการสวดจนถึงสว่าง ระหว่างวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2423 และในวันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2423 ก็มีการสวดแข่งอีก โดยเพิ่มเด็กสวดเข้าไปอีก 16 คน และมีการตีรำมะนาประกอบการสวดด้วย (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2528)

ในภายหลังกการแสดงลิเกในสยามได้มีพัฒนาการมาโดยตลอด และได้มีการปรับเปลี่ยนจากเดิมที่มุ่งไปที่พิธีการสวดทางศาสนา มาเป็นการแสดงเพื่อสันทนาการและความบันเทิง โดยเริ่มจากกรุงเทพฯ ก่อน แล้วก็แพร่หลายไปตามหัวเมือง โดยการดำเนินเรื่องมีลักษณะและรูปแบบคล้ายละครมากขึ้น มีการเก็บค่าชมและมีโรงไว้สำหรับทำการแสดง (กนิษฐา เทพสุด, 2550) เมื่อลิเกเป็นการแสดงเพื่อหารายได้ ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เปิดกว้าง และพัฒนาไปสู่ความทันสมัยมากขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้คณะลิเกเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก อาทิเช่น นายนาม รำเด่น, นายดำ รำสดุ้ง, นายโต ป้อมเหม็ง, นายสังวาล ใหญ่, นายสังวาล เล็ก, นายเวท, นายดอกดิน เสือสง่า, นายเต็ก เสือสง่า นายหอมหวน นาคศิริ เป็นต้น (มนตรี ตราโมท, 2518) ขณะเดียวกันก็มีการปรับ

เมื่อทำการแสดงลิเกให้ตรงกับผู้ชมในช่วงเวลานั้น ที่เริ่มมีกลุ่มคนที่หลากหลาย และเริ่มมีความต้องการพักผ่อนจากการทำงาน ทำให้ลิเกซึ่งสอดคล้องกับรสนิยมของวัฒนธรรมของชนชั้นนำ และวัฒนธรรมพื้นบ้านในชนบทถูกใจผู้ชมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นศิลปะการแสดงที่เน้นความขบขันและการดำเนินเรื่องราวที่ทันอกทันใจคนดู (สุรียา สมุทคุปดี และคณะ, 2541)

อย่างไรก็ดีในช่วงหลัง พ.ศ. 2460 ลิเกเริ่มซบเซาไป เนื่องจากภาพยนตร์เข้ามาแย่งความนิยม หากแต่สถานการณ์นี้ก็เกิดขึ้นเฉพาะกับกลุ่มคนดูในเขตพระนครเท่านั้น ในทางตรงข้ามในพื้นที่ต่างจังหวัดที่ภาพยนตร์เข้าไม่ถึง ลิเกกลับได้รับความนิยมอย่างสูง บางคณะถึงกับเล่นประจำในท้องถิ่น บางคณะก็เล่นเร่ไปเรื่อย (กนิษฐา เทพสุด, 2550) ขณะที่ลิเกได้พัฒนาจากวัฒนธรรมหลวงมาเป็นวัฒนธรรมราษฎร์ที่คนทั่วไปมากขึ้น มีการเล่นลิเกตามสถานที่ต่างๆ แพร่หลายมากขึ้นจากที่เคยเล่นในพื้นที่โรงละครหลวง ก็มาเล่นในพื้นที่ของโรงละครสาธารณะรวมทั้งโรงบ่อน การขยายขยายพื้นที่การแสดงรวมทั้งรูปแบบการแสดงที่ตอบสนองผู้ชมนอกวงมากขึ้น ทำให้บรมครูทางด้านลิเก รู้สึกไม่พอใจอยู่บ้าง โดยนายดอกดิน เสือสง่า บรมครู

ทางการแสดงลิเกได้กล่าวว่า ก่อนสมัยรัชกาลที่ 6 การเล่นลิเกเป็นที่ถูกเหยียดหยาม ถือเป็นอาชีพเต็นกินรำกินตลกกลามก จนต่อมารัชกาลที่ 6 ทรงแก้คำสาปประมาทโดยการลงเล่นลิเกเองในทุกบทบาท จนไม่มีใครกล่าวหาอีก ยุคนี้อิทธิพลที่มีชื่อเสียงโด่งดังมากที่สุดคือ ลิเกคณะนายดอกดิน เสือสง่า ซึ่งเป็นคณะลิเกที่ยึดถือทำรำตามแบบฉบับอย่างเคร่งครัด และเป็นคณะแรกที่ประยุกต์การละเล่นมาเป็นแบบชาวจริงหึงงั้แต่สามารถแสดงบทเข้าพระ เข้านางได้สมจริง

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ. 2475 ได้ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมไทยค่อนข้างสูง การเปลี่ยนแปลงที่ว่าทำให้ราษฎรมีโอกาสทางการศึกษา และการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้โลกทัศน์ของราษฎรเปิดกว้างสำหรับการยอมรับความแปลกใหม่ของวัฒนธรรม วัฒนธรรมตะวันตกที่ได้รับการชื่นชมจากราชสำนักแต่เดิมอยู่แล้วจึงแพร่หลายในหมู่ราษฎรผู้มีฐานะในกรุงเทพฯ ไม่ว่าจะเป็นละครร้องภาพยนตร์ ลีลาศ และเพลงไทยสากล (ภัทรวดี ภูษฎาภิรมย์, 2550) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวกลายเป็น

เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทของวัฒนธรรมความบันเทิงสมัยใหม่ที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมความบันเทิงพื้นเมืองในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตามอย่างไรก็ดีภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยเฉพาะเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นเป็นผู้นำประเทศครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2481-2487 ได้มีการกำหนดนโยบายการสร้างชาติ หรือที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางว่า “รัฐนิยม” (พรไทย ศิริสาธิตกิจ, 2557)

การประกาศรัฐนิยมถึง 12 ฉบับ ในช่วงเวลานี้มีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การส่งเสริมการปรับใช้วัฒนธรรมแบบสมัยใหม่กับสังคมไทย ซึ่งการส่งเสริมนโยบายดังกล่าวได้สร้างเงื่อนไขให้วิถีชีวิตของคนเปลี่ยนไปจากการดำเนินชีวิตตามครรลองเดิมในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยให้สอดคล้องกับการสร้างชาติที่เน้นภาพลักษณ์ของประชากรที่มีความทันสมัย การส่งเสริมค่านิยมทางวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงนี้ประสบความสำเร็จอย่างสูง โดยมีรัฐบาลเป็นผู้กำหนดนโยบายไม่ใช่ราชสำนัก ดังเช่นในอดีต โดยในช่วงเวลานี้รัฐบาลยังได้ออก “พระราชกฤษฎีกากำหนดวันธัมมทางศิลป์กัมเกี่ยวกับการแสดงละคร พุทธศักราช 2485” ซึ่งมีเนื้อหาครอบคลุมข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการแสดงทุกประเภทให้เป็นไปตามแบบแผนวัฒนธรรมที่พึงงามของชาติ เช่น กำหนดมาตรฐานความสามารถของศิลปิน กำหนดรูปแบบการแสดงทุกประเภทให้ได้มาตรฐานที่กรมศิลปากรกำหนด เพื่อให้การแสดงมีคุณภาพ เช่น มีบทประพันธ์ที่ชัดเจน ใช้น้ำจากสุภาพ แต่งกายสุภาพ และต้องสวมรองเท้า เป็นต้น (ภัทรวดี ภูษฎาภิรมย์, 2550)

อิทธิพลของนโยบายการสร้างชาติผ่าน “พระราชกฤษฎีกากำหนดวันธัมมทางศิลป์กัม

พ่อครูหอมหวลนาครศิริ

เกี่ยวกับการแสดงละคร พุทธศักราช 2485” ทำให้การแสดงลิเกได้ถูกผลิตซ้ำ ให้อยู่ในกรอบความคิดของนโยบาย “รัฐนิยม” ตามที่กรอบความคิดในยุคของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้อธิบายความหมายของคำนี้ไว้ในคำกล่าวสุนทรพจน์ทางวิทยุกระจายเสียง เมื่อคราวเฉลิมฉลองวันชาติและสนธิสัญญาในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ว่าคือ “การปฏิบัติให้เป็นประเพณีนิยมที่ดีประจำชาติ เพื่อให้บุตรหลานอนุชนคนไทยเรายึดหลักปฏิบัติ รัฐนิยมนี้มีลักษณะและละม้ายคล้ายคลึงกับจรรยา มารยาทของอารยชนจะพึงประพฤตินั่นเอง” (เปรมมา สัตยา วุฒิพงศ์, 2552)

รูปธรรมของการปรับตัวเข้ากับนโยบายของจอมพล ป. ของลิเกในพื้นที่ภาคกลาง คือ ลักษณะการแสดงลิเกคณะนายหอมหวล นาครศิริ ศิษย์เอกครูดอกดิน เสือสง่า ที่ได้สานต่อความรุ่งเรืองของลิเกต่อจากครูดอกดิน ซึ่งเป็นราชาลิเกในการเล่นเรื่องแบบจักรๆ วงศ์ๆ โดยการเล่นลิเกเรื่องที่แต่งขึ้นเอง มีวิธีการร้องโดยเน้นการด้นกลอนสดที่ไพเราะ การแต่งกายยึดอย่างลิเกลูกทุ่ง หรือลิเกลูกบท คือไม่เน้นการทรงเครื่องที่งดงามตระการตามากนัก มีการนำการแต่งกายอย่างละครพื้นทาง มาประยุกต์

จุดเด่นของคณะลิเกแก้วราหู จนเป็นที่จดจำของคนในยุคนั้นก็คือตัว “พ่อแก้ว” นั่นเอง โดยหากพ่อแก้วนำคณะไปแสดงที่ไหน เด็กๆ และชาวบ้าน จะตะโกนร้องลั่น “ว่ามาดูจระเข้เข้าบ้าน” ทั้งนี้เพราะพ่อแก้วเป็นคนที่มึนรูปร่างแปลกจากคนทั่วๆ ไป

ใช้การดำเนินเรื่องรวดเร็วทันสมัย มีการจัดฉากไฟแสงสีอย่างสมจริง มีการประยุกต์เอาเพลงพื้นบ้านพื้นเมืองมาลงแทรกประกอบการเล่นลิเก ทั้งนี้ นายหอมหวล นาคศิริ ยังเป็นผู้ริเริ่มนำลิเกออกอากาศทางวิทยุเป็นคนแรก นอกจากนั้นยังเป็นผู้แต่งเสริมเพลงราชสีห์ของครูดอกดิน จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของลิเกในปัจจุบัน การปฏิวัติการเล่นลิเกอย่างมากมาขึ้นนี้เองส่งผลให้เกิดการยอมรับศิลปะลิเกจนได้รับการยกย่องเทียบเท่าศิลปะสาขาอื่นๆ ของกรมศิลปากรจนมีชื่อเรียกใหม่ว่า “นาฏดนตรี” (เจนภพ จบกระบวนวรรณ, 2524)

ทั้งนี้ ความหมายและที่มาของคำว่า นาฏดนตรี เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2485 ยุคสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีพระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมทางศิลปกรรมเกี่ยวกับการแสดงละคร มีการบัญญัติกฎเกณฑ์ของละครขึ้นตามแบบสากล เพื่อให้เกิดการยอมรับในหมู่ศิลปินไทย โดยคณะกรรมการฯ ได้แบ่งการละครของไทยออกเป็น 3 ประเภท คือ อุปรากร นาฏกรรม และนาฏดนตรี โดยให้คำจำกัดความว่า อุปรากร คือ เอการร้อง และดนตรีเป็นสำคัญยิ่งกว่าบทบาท และการเจรจา นาฏกรรม คือ เอบทบาทและคำพูดเป็นสำคัญ ไม่มีดนตรี และ

การขับร้องนาฏดนตรี ซึ่งเฉลี่ยความสำคัญ ได้แก่ ดนตรี การขับร้อง คำพูด และบทบาท ทำให้ในช่วงสมัยนี้ ผู้ที่แสดงลิเกจึงต้องค้นหาทางออกโดยการเปลี่ยนชื่อลิเกเป็น นาฏดนตรี เพื่อความอยู่รอด แต่ชื่อเรียกไปพ้องกันกับกลุ่มนักดนตรีและนักร้อง (พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ, 2540) ซึ่งก่อให้เกิดความสับสนของคณะลิเกอย่างยิ่ง ทั้งนี้ในสมัยนั้นบรรดาผู้แสดงลิเกทุกคนต้องสอบผ่านเกี่ยวกับความรู้ด้านนาฏศิลป์ที่จัด โดยกรมศิลปากรจะได้บัตรประจำตัวเทียบเท่าศิลปินผู้มีบัตรเท่านั้น จึงมีสิทธิ์เล่นลิเกเป็นอาชีพ คำว่านาฏดนตรีนี้เข้ามาจนสิ้นรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงได้เลิกไปและหันกลับมาใช้คำว่าลิเกอีกครั้งหนึ่ง (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2539)

**“ลิเกแก้วราหู” กับ “ลิเกเทศน์มหาชาติ” :
การบรรจบกันของศิลปะกับความบันเทิง**

เมื่อการกล่าวถึงลิเกในพื้นที่ภาคใต้ขึ้นพบว่า เราจะกล่าวถึงลิเกป่าหรือลิเกแขกแดง ซึ่งเป็นการละเล่นพื้นบ้านประเภทหนึ่งของภาคใต้ที่แพร่หลายในพื้นที่ของจังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันตก เช่น ตรัง พังงา กระบี่ เป็นต้น การแสดงประเภทนี้เริ่มมีมาสมัยใดไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด แต่กล่าว

กันว่าเมื่อประมาณ พ.ศ. 2444 ตรงกับสมัยพระยา
อิศราริชัย เป็นเจ้าเมืองกระบี่ได้ส่งเสริมให้มีการละเล่น
ลิเกปากกันอย่างกว้างขวางในงานเทศกาลและงาน
อื่นๆ โดยทั่วไป จากนั้นจึงแพร่หลายไปสู่จังหวัดใกล้เคียง
เช่น ลิเกปากคณะรวมมิตรบันเทิงศิลป์ จังหวัด
กระบี่ ลิเกปากคณะรวมศิลป์ บ้านพอแดง หมู่ที่ 3
ตำบลท้ายเหมือง อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา
ลิเกปากคณะกิจจาเกษตร สุทรศิลป์ชุมชนบ่อหิน อำเภอ
สิเกา จังหวัดตรัง เป็นต้น

ส่วนในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มี
คณะลิเกในภาคใต้อยู่หนึ่งคณะที่แตกต่างจากการ
แสดงในพื้นที่ของจังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันตก คือ
คณะแก้วราหู อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งจาก
ข้อมูลพบว่า นอกจากลิเกคณะแก้วราหูจะแสดงเรื่อง
ตามบทนิยายแบบเน้นความบันเทิงที่แต่งขึ้นแล้ว ก็ยัง
มีการเดินเรื่องไปตามเนื้อหาของมหาเวสสันดรชาดก
สำหรับการเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นการแสดงที่เชื่อมกับ
การปลูกฝังศีลธรรม ควบคู่กับให้ความสนุกสนานไป
ด้วยกัน อย่างไรก็ดี ความเป็นมาของศิลปินพื้นบ้าน
ภาคใต้สาขาการแสดงลิเกกับการเทศน์มหาชาติมี
ประวัติความเป็นมาที่นานพอสมควร แต่ไม่เคยมี
การบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

จากคำบอกเล่าของสมาชิกคณะลิเกแก้วราหูใน
ปัจจุบันมีรายละเอียดที่น่าสนใจว่าคณะลิเกแก้วราหู
ได้ก่อตั้งขึ้นที่หมู่บ้านโคกคราม ตำบลบ้านใหม่
อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา หากจะคำนวณจากปี
เกิด และช่วงเวลาการแต่งงานของ “พ่อแก้ว” ตอน
อายุ 24 ปีนั้น ทำให้ประเมินว่าลิเกคณะแก้วราหู
ก่อตั้งมาประมาณ 98 ปีแล้ว คนที่ก่อตั้งคณะลิเกชื่อ
“พ่อแก้ว” ที่ชาวบ้านเรียกว่า “แก้วเซ่” หรือ “แก้วราหู”
สาเหตุที่เรียกแก้วราหู เพราะมีรูปใบหน้าแปลก ใบหู
ใหญ่คล้ายกับพระราหู ลิเกคณะแก้วราหู เป็นลิเก
คณะเดียวในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่นิยมเล่นใน
งานเทศกาลเทศน์มหาชาติ โดยหัวหน้าคณะ “ลุง
แก้วเซ่” แต่งตัวเป็นชูชก ลูกเด็กผู้หญิง และผู้ชายที่
แต่งเป็นกัณหา ชาลี เดินเสียนเด็กทั้งสองไป
ท่ามกลางชาวบ้านเชื่อว่าใครสงสาร กัณหา ชาลี ก็
ให้ควักเงินมาให้ชูชกเพื่อนำไปบูชากัณหาเทศน์ ลิเก
คณะนี้จึงไม่มีการแสดงเป็นเรื่องเป็นราวที่สร้าง
บรรยากาศแม่ยกหรือบ้ำหัวจุกลิเก เพราะรูปร่างหน้าตา
ของหัวหน้าคณะไม่เอื้อให้ทำแบบนั้นได้ ลิเกคณะแก้ว
ราหูเคยไปแสดงถึงประเทศมาเลเซีย และประเทศ
สิงคโปร์มาแล้ว ที่ไหนมีการเทศน์มหาชาติก็จะติดต่อ
ไปร่วมแสดงทุกครั้งไป (ดำรง หนูทอง, 2535)

นางกิมสัน หมุนศรี ซึ่งเป็นศิษย์ของ “พ่อแก้ว” เล่าให้ฟังว่า “พ่อแก้ว” เกิดเมื่อพ.ศ. 2438 มีพ่อชื่อนายอินทร์ แม่ชื่อนางช่วย โดยตอนเด็กๆ พ่อแก้วเป็นคนชอบเล่นตลก ชอบแหย่คนโน้นทีคนนั้นที มีความฝันอยากจะทำตลก จนกระทั่ง “นายแก้ว” ได้รับข่าวจากชาวบ้านว่าในจังหวัดนครศรีธรรมราช มีลิเกอยู่คณะหนึ่ง คือ “คณะลิเกพ่อเขียว” อยู่ที่ บ้านบางขอ ตำบลหน้าสตน อำเภอหัวไทร “พ่อแก้ว” จึงขออนุญาตพ่อแม่ว่าตนต้องการจะไปหัดลิเกที่จังหวัดนครศรีธรรมราช พ่อแม่เห็นว่าลูกชายชอบเที่ยวสนุกเฮฮา การงานไม่คิดทำ ถ้ามีมหรสพแสดงที่ไหนพ่อแก้วไปตลกทุกแห่ง พ่อแม่จึงไม่ขัดข้อง

พ่อแก้ว จึงเดินทางออกจากบ้านทะเลน้อยมาพบกับคณะลิเกพ่อเขียว โดยมาขอสมัครเป็นศิษย์ แม้ว่าพิจารณาจากรูปร่างหน้าตาของพ่อแก้วแล้ว พ่อเขียวไม่ได้พอใจ แต่พ่อเขียวก็รับเอาไว้เป็นศิษย์ โดยพ่อเขียวเริ่มนำ “พ่อแก้ว” เข้าโรงลิเกเพื่อกราบ

ครู พร้อมกับเริ่มหัดแสดงไปเรื่อยๆ จนกระทั่งครบเดือน พ่อเขียวพิจารณาแล้วเห็นว่าคงเอาดีทางลิเกไม่ได้ เพราะไม่ว่าจะฝึกสอนเท่าไร “พ่อแก้ว” ทำไม่ได้ตั้งใจตามที่พ่อเขียวสอน แต่ด้วยพ่อแก้วเป็นคนที่มีความมานะและอดทน พ่อเขียวจึงยอมให้เล่นบทเป็นตัวตลก ซึ่งกลายเป็นบทบาทที่เข้ากับบุคลิกของพ่อแก้ว โดยในเวลานั้นพ่อเขียว ก็จะมีการรับงานออกไปแสดงตามงานบวชนาค งานวัด งานรดน้ำคนแก่ งานทอดผ้าป่า งานทอดกฐิน งานชักพระ การรับงานแสดงมี “ค่ารอด” เพียงโรงละ 5 บาท 10 บาท และสูงสุดแค่ 20 บาทเท่านั้น โดยการเดินทางไปแสดงในสมัยนั้นการคมนาคมก็ไม่สะดวก ถนนหนทางก็ไม่ค่อยมี พ่อเขียว จึงต้องนำคณะไปแสดงก็จะอาศัยการเดินทางไปเรือบ้าง

“พ่อแก้ว” แสดงอยู่กับพ่อเขียวจนอายุได้ 24 ปี ก็ได้ไปขอพบพบกับหญิงสาวชาวบ้านเชิงแส อำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา และได้แต่งงานกัน จนมีบุตรด้วยกัน 7 คนมีผู้ชาย 4 คน ผู้หญิง 3 คน เมื่อมีครอบครัว “พ่อแก้ว” จึงต้องการจะตั้งคณะลิเกเป็นของตัวเอง จึงได้เริ่มค้นหามรรดาศิษย์มาฝึกสอนหลายคน เช่น นายพร้อม นายเที่ยง นายดำ นายพลอย หากแต่ “พ่อแก้ว” ซึ่งเล่นเป็นตัวตลกเป็นหลักมาโดยตลอดทำให้ไม่สามารถฝึกสอนตัวพระและตัวนางได้ “พ่อแก้ว” จนปัญญาที่จะทำการฝึกสอนศิษย์รุ่นแรก แต่แล้วในขณะนั้นเองก็ได้มีหญิงสาวคนหนึ่ง คือ แม่เนือง และพ่อครูพัน ซึ่งเดินทางมาจากกรุงเทพมหานคร ได้มาพบกับ “พ่อแก้ว” ที่ อำเภอระโนด โดยท่านทั้งสองคนนี้เคยเป็นครูฝึกสอนลิเกที่กรุงเทพมหานครมาก่อน “พ่อแก้ว” จึงขอร้องให้พ่อครูพันและแม่เนืองมาช่วยสอนศิษย์ให้ จนกระทั่งศิษย์ของ “พ่อแก้ว” ออกแสดงได้ โดยใช้ชื่อคณะลิเกว่า “ลิเกแก้วราหู” โดยมีตัวเองเป็นหัวหน้าคณะ ทั้งนี้การแสดงยังคง

เป็นการแสดงแบบนิยายธรรมดาไม่ใช่เรื่องการเทศน์มหาชาติ เวทีการแสดงและการแต่งกายของนักแสดงของ “ลิเกแก้ววราหู” ในสมัยนั้นเรียบง่ายแตกต่างจากคณะลิเกในภาคกลาง เวทีการแสดงบางครั้งก็จะเอาม่านวัดมาทำเป็นฉาก ขณะที่เครื่องแต่งกายของผู้ชายจะนุ่งผ้าสีโจงกระเบนโดยเอาผ้าสีบางๆ มารัดเกล้า และออกแสดงได้โดย ส่วนผู้หญิงนุ่งผ้าถุงใส่เสื้อคอกลมแขนยาว ทั้งนี้ เมื่อพ่อครูพัน และแม่เนื่องเห็นว่าพ่อแก้วนำคณะออกแสดงได้แล้ว ประกอบกับพ่อครูพันและแม่เนื่องจำเป็นต้องเดินทางกลับกรุงเทพฯ เพราะเป็นห่วงทางบ้าน โดยต่อมมาทั้งสองท่านได้กลับภาคกลาง และถึงแก่กรรมด้วยโรคชรา

การแสดงลิเกของ “ลิเกแก้ววราหู” แบบเต็มรูปแบบครั้งแรกในงานทอดผ้าป่าที่วัดราชบุรุษบำรุง ตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา โดยในเวลานั้นมี “พ่อท่านเสน คงสุวรรณโณ” เป็นเจ้าอาวาสรับมาแสดง เมื่อการแสดงจบพ่อท่านเห็นว่า “ลิเกแก้ววราหู” แสดงได้ดีผู้ชมชอบ รวมทั้งมีการสอดแทรกศีลธรรมระหว่างการแสดงด้วย พ่อท่านเสน จึงได้ความคิดว่า น่าจะสามารถประยุกต์การแสดงลิเกเข้ากับการเทศน์มหาชาติที่วัดจัดขึ้นทุกปี คือ ให้ลิเกแสดงประกอบควบคู่ไปกับพระนักเทศน์ คนดูและคนฟังเทศน์จะได้เข้าใจเนื้อหาของเทศน์มากขึ้น

เพราะเรื่องพระเวสสันดรชาดกเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมะ ซึ่ง “พ่อแก้ว” ก็เห็นดีตามข้อเสนอของพ่อท่านเสน โดยพ่อท่านเสนเป็นผู้คัดลอกข้อความเรื่ององค์พระเวสสันดรจากคัมภีร์ให้แก่ ลิเกแก้ววราหูนำไปออกแบบการแสดง

เมื่อ “พ่อแก้ว” ได้ประวัติเรื่องมหาชาติทรงเครื่องมาจากพ่อท่านเสนแล้ว ก็นำมาหัดให้แก่ศิษย์รุ่นใหม่เพิ่มขึ้นเพราะการแสดงเรื่องมหาชาติทรงเครื่องมีตัวประกอบมาก เช่น สองเสื่อสามสัตว์ ช้าง สุนัข 3 ตัว และตัวอื่นๆ อีกมาก โดยมี นายเนม นายขุน นายฉ้วน นายห้อง นายแจ้ง นายลี นายขับ นายขำ นายเจียร เข้ามาเป็นนักแสดงเพิ่มเติม โดยการแสดงครั้งแรก “พ่อแก้ว” ให้ ร.ต.ต.เจียม ชูช่วย แสดงเป็นองค์พระเวสสันดร โดยการแสดงแต่ละครั้งจะใช้แสงสว่างจากตะเกียงเจ้าพายุ 2 ดวง เครื่องขยายเสียงไม่มี นักแสดงจะพูดหรือจะร้องกลอนต้องใช้เสียงของนักแสดงเอง ดังนั้นคุณสมบัติที่สำคัญของนักแสดงประการหนึ่งในช่วงเวลานั้นคือ การใช้เสียงได้อย่างมีพลัง

จุดเด่นของคณะลิเกแก้ววราหูที่ทำให้เป็นที่จดจำของคนในยุคนั้นก็คือตัว “พ่อแก้ว” นั่นเอง โดยหากพ่อแก้วนำคณะไปแสดงที่ไหน เด็กๆ และชาวบ้านจะตะโกนร้องลั่น “ว่ามาดูจะเข้าบ้าน” ทั้งนี้ เพราะพ่อแก้วเป็นคนที่มีรูปร่างแปลกจากคน

ทั่วๆ ไป ใครๆ เห็นแล้วก็อดหัวเราะไม่ได้ ร่างกายสูงใหญ่ นูยาน จมูกโด่ง ตาลึก คิ้วขมวด นิ้วคด ชาวบ้านจึงตั้งฉายาให้พ่อแก้วว่าเป็น “แก้วราหู” บ้าง “แก้วเซ้” บ้าง ทั้งนี้การแสดงเรื่องเวสสันดรชาดก “พ่อแก้ว” ผูกขาดการแสดงเป็นตัวชูชก ต่อมา “พ่อแก้ว” ได้หาศิษย์ใหม่เข้ามาได้ มีผู้หญิงเข้ามา 3 คนคือ นางย้วน ทองอินทร์ ซึ่งเป็นลูกสาวของพ่อแก้วเอง นางนั่ม สุวรรณชนะ นางกิมสัน หมุนสี และมีครูฝึกมาช่วย คือ นายแหม นายห้อง นายแจ้

การแสดงของลูกคณะแก้วราหู ไม่ได้มีชื่อเสียงเฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเท่านั้น แต่ยังมีชื่อเสียงไกลไปทั่วภาคใต้ทั้งจังหวัดพังงา จังหวัดกระบี่ จังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดชุมพร จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดตรัง รวมทั้งจังหวัดชายแดนภาคใต้ เช่น ที่อำเภอตากใบ อำเภอสุไหงโกลิก จังหวัดนราธิวาสจังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา และพื้นที่ของชุมชนสยาม ที่รัฐเคดาห์ ในประเทศมาเลเซีย โดยไปเล่นที่วัดลำป่า วัดบาalingใน หรือวัดศรีมหาโพธิ์ วัดบาalingนอก หรือวัดปาลิไลย์

พ.ศ. 2510 “พ่อแก้ว” ได้เสียชีวิตลงด้วยโรคชรา ขณะอายุได้ 85 ปี ศิษย์ทุกคนมีความเศร้าโศกอาลัยยิ่งนัก เพราะว่าชั้นหมากการแสดง

ก็รับเอาไว้แล้วหลายงาน แต่เมื่อไม่มีพ่อแก้วแล้ว ทุกคนก็กังวลว่า ใครจะแสดงเป็นตัวชูชก ศิษย์ทั้งหลายจึงได้ประชุมกันว่าใครจะนำคณะไปแสดง จะยุบคณะหยุดแสดง หรือว่าจะแสดงต่อ ลูกศิษย์เริ่มกังวลว่าว่าจะแสดงสู้ลีเกภาคกลางซึ่งมีเครื่องแต่งกาย เครื่องดนตรี ฉากที่ครบครัน ไม่ได้แต่ที่สุดแล้วก็ตกลงกันร่วมกัน และตัดสินใจแสดงต่อไปในนามลิเกแก้วราหู เพราะต้องรักษาชื่อเสียงของพ่อแก้วเอาไว้อย่าให้สูญหายไป จึงมีนายแหม สุวรรณชนะ นายแจ้ แสงอำไพ และนายห้อง เล็งหวัด ดำเนินการควบคุมคณะลิเกแก้วราหูต่อพร้อมทั้งมีการฝึกหัดผู้แสดงรุ่นใหม่ๆ เพิ่มขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง และได้มีการขอร้องให้ “มโนราห์ยก” ที่บ้านทะเลน้อย มาช่วยแสดงเป็นตัวชูชก ระหว่างที่ยังหาผู้ที่แสดงเป็นชูชกไม่ได้ มโนราห์ยกก็รับมาช่วยแสดงอยู่หลายปี จากนั้นจึงได้ฝึกหัดผู้แสดงชูชกขึ้นมาได้ คือ นายธรรมรงค์ ดั่งดี ซึ่งเป็นผู้แสดงเป็นตัวชูชกในปัจจุบัน

หลังจากที่นายแหม สุวรรณชนะ เสียชีวิตด้วยโรคคม ในขณะที่การแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง

**นักแสดงในคณะลิเกแก้วราหูส่วนใหญ่
เป็นนักแสดงสูงอายุ มีประสบการณ์ในการแสดงมาอย่างยาวนาน
นักแสดงกลุ่มนี้หลายคนก็เคยเล่นลิเกในหลายบทบาท
โดยมีชีวิตเคลื่อนไหวไปตามบทบาทที่ได้รับ
และบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลง**

ที่วัดปากเหมือง ตำบลปากเหมือง อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ต่อจากนั้นก็มีการตกลงกันให้ นางกิมสัน หมุนศรี เป็นหัวหน้าคณะจนถึงปัจจุบัน พร้อมทั้งให้ นางอ้วน ทองอินทร์ นายอ้อม สุวรรณชนะ นายกลิ่น บัวมุด และ นายสัมพันธ์ ดีวงศ์ เป็นผู้ดูแลคณะ และรับการแสดงตลอดจนฝึกหัดนักแสดงรุ่นใหม่ ขึ้นมาแทนคนรุ่นเก่าเพื่อสืบสานการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องจนถึงทุกวันนี้²

โลกของนักแสดงกับการดำรงอยู่ของลิเกคณะแก้วราหู

จากคำบอกเล่าของสมาชิก คณะลิเกแก้วราหู ได้ก่อตั้งมาประมาณ 98 ปี โดยผ่านยุคสมัย และการเปลี่ยนแปลง ทั้งในแง่ของสมาชิกคณะลิเก และรูปแบบการแสดง ทั้งนี้ การแสดงของลิเกคณะแก้วราหู ในช่วงแรก เป็นการแสดงที่มุ่งสร้างความบันเทิงในรูปของการประยูกตนิยายมาดัดแปลงเป็นบทลิเก ต่อมาได้มีการปรับการแสดงโดยมุ่งไปที่ความบันเทิง และการกล่อมเกลาศีลธรรมในรูปของการผสมผสานระหว่างลิเกกับการเทศน์มหาชาติ ขณะเดียวกันก็มีคณะผู้แสดงผลัดเปลี่ยนเพิ่มเติมกันมาหลายรุ่น บ้างก็ออกไปจากคณะ เพื่อไปตั้งคณะใหม่ บ้างก็เสียชีวิต บ้างก็เลิกเล่นไปประกอบอาชีพอื่น จนมาถึงปัจจุบัน แม้ว่าการจ้างลิเกไปแสดงในประเพณีเทศน์มหาชาติแทบจะไม่มีปรากฏให้เห็นแล้วในปัจจุบัน ลิเกคณะแก้วราหู ก็ยังยืนหยัดขึ้นป้ายประชาสัมพันธ์รับแสดงลิเกถาวรไว้ที่ริมถนนทางเข้าที่ก่อตั้งคณะลิเก ที่บ้านเลขที่ 5 หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอระโนด ปัจจุบันลิเกคณะแก้วราหูก็มีความพร้อมที่จะทำการแสดงหากมีคนว่าจ้าง

ปัจจุบันคณะลิเกแก้วราหู มีจำนวนนักแสดงทั้งสิ้น 30 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเครือญาติและคนในพื้นที่ซึ่งมีรายละเอียดนักแสดง ดังตารางต่อไปนี้

ภาพป้ายบอกที่อยู่และเบอร์โทรศัพท์ติดต่อของคณะลิเกแก้วราหูที่ยังคงติดประกาศไว้ในปัจจุบัน

ตารางแสดงรายนามผู้แสดงลิเกคณะแก้วราหูในปัจจุบัน

	ชื่อ	ตำแหน่ง
1	นางกิมลิ้ง หมุนศรี	หัวหน้าคณะ
2	นายน้อย สุวรรณชนะ	รองหัวหน้าคณะ
3	นายผิน ถวิลวรรณะ	หมอประจําคณะ
4	นางย้วน สังข์ใส	ที่ปรึกษาคณะ
5	นายวิชาญ ช่วยขึ้น	พระเอก
6	นางอำพันธ์ ชุมทอง	นางเอก
7	นายถาวร ดีวงศ์	ผู้แสดง
8	นางจรินทร์ หนนท	ผู้แสดง
9	นางเจือ ช่วยขึ้น	ผู้แสดง
10	นางวรรณภา ชูเชิด	ผู้แสดง
11	นางสาวเล็ก แก้วดำ	ผู้แสดง
12	นางวรรณภา บุญชูดำ	ผู้แสดง
13	นางอำพันธ์ ชุมทอง	ผู้แสดง
14	นางเพ็ญจันทร์ กิจสุวรรณ	ผู้แสดง
15	นายวิชาญ ช่วยขึ้น	ผู้แสดง
16	นายสัมพันธ์ ยี่สุย	ผู้แสดง
17	นายสมโชค ช่วยขึ้น	ผู้แสดง
18	นายสมพร จิระโร	ผู้แสดง
19	นางสาวสุพัตรา ช่วยขึ้น	ผู้แสดง
20	นายสมหมาย ชุมทอง	ผู้แสดง
21	เด็กหญิงวิชุดา จรรย์น้อย	ผู้แสดง
22	เด็กหญิงเจษฎา กิจสุวรรณ	ผู้แสดง
23	เด็กชายธงไชย แสงขาว	ผู้แสดง
24	เด็กหญิงทัศนีย์ จันทร์ช่วย	ผู้แสดง
25	นายวิเชษฐ ช่วยขึ้น	ผู้แสดง
26	นายห้อง เล็งหวัด	มือตะโพน
27	นายโสภณ ชูเชิด	มือระนาด
28	นายประเสริฐ บุญชูดำ	คุมแสงเสียง
29	นายกมล บัวผุด	ผู้แสดงและเลขาคณะ
30	ร.ต.ต. เจียม ชูช่วย	ที่ปรึกษาคณะ

นักแสดงในคณะลิเกแก้ววราหูส่วนใหญ่ เป็นนักแสดงสูงอายุที่มีประสบการณ์ในการแสดงมาอย่างยาวนาน นักแสดงกลุ่มนี้หลายคนก็เคยเล่นลิเกในหลายบทบาท โดยมีชีวิตเคลื่อนไหวไปตามบทบาทที่ได้รับ และบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งพวกเขาได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวของเขากับบทบาทตัวละครที่ได้รับ พร้อมกับการผนวกตัวเองเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงอยู่ของลิเกคณะแก้ววราหู โดยผ่านการเล่าเรื่องที่แสดงถึงความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเป็นศูนย์กลาง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. นางกิมสัน หมุนศรี หรือยายกิมสัน อายุ 79 ปี บ้านเลขที่ 65 หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

นางกิมสัน หมุนศรี หนึ่งในหัวหน้าคณะลิเกแก้ววราหู เล่าว่า เริ่มแสดงลิเกตอนเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 บทแรกที่ได้รับ คือ บทนางมัทรี และก็เป็นบทที่แสดงบ่อยที่สุด ในเรื่องเวสสันดรชาดก อย่างไรก็ตาม ยายกิมสันก็เล่นได้เกือบทุกบท บางครั้งก็ต้องแสดงบทเป็นพระเอกก็เคยมี นอกจากนี้ ยายกิมสันยังมีบทกลอนที่แต่งเองอีกหลายบท และไม่เคยลืมบทกลอนที่ใช้ในการแสดงลิเกเลย ปัจจุบันก็เผยแพร่ให้เด็กในชุมชนที่มีความสนใจในการแสดงลิเก โดยมีการนำบทกลอนและประสบการณ์การแสดงไปสอนเด็กที่โรงเรียนในชุมชนด้วย

2. ลุงกลืน หรือ นายกรวัฒน์ บัวผุด อายุ 62 ปี บ้านเลขที่ 5/2 หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

ลุงกลืนเริ่มเล่นลิเกตอนอายุ 17 ปี โดยมีนางกิมสัน หมุนศรี เป็นผู้ฝึกลิเกให้คนแรก โดยส่วนใหญ่ลุงกลืนจะแสดงในบทพระอินทร์ ลุงกลืนมองว่าอาชีพศิลปินไม่ค่อยมั่นคง แม้ว่าปัจจุบันคนในชุมชนก็ยังนิยมดูลิเกอยู่บ้าง แต่ไม่มากเหมือนเมื่อก่อน เพราะด้วยต้นทุนของการแสดงลิเกที่ค่อนข้างสูง ทั้งนี้เพราะคณะลิเกมีผู้แสดงหลายคน ต้องมีการใช้รถเป็นพาหนะเดินทางไปแสดงหลายคัน รวมทั้งชุดที่ใช้ใส่แสดงก็มีราคาสูง ทำให้คณะลิเกแก้ววราหูต้องคิดค่าจ้างแพงถึง 50,000 บาทต่อการแสดง 2 คืน 3 วัน หากคนที่จ้างไปให้แสดงก็อยากได้ราคาถูกลงๆ ประมาณ 10,000-20,000 บาทเท่านั้น

ลุงกลืนเล่าว่า ทุกครั้งที่มีการแสดงลิเกก็จะมีไหว้ครู เพื่ออธิษฐานให้การแสดงผ่านไปได้อย่างดี อยาให้นักแสดงตื่นเวที หรือที่เรียกว่า “ตกคำหมา” (ตกประหม่า) ทั้งนี้เพราะโดยส่วนใหญ่นักแสดงแต่ละคนจะเล่นลิเกเป็นอาชีพเสริม อย่างเช่นลุงกลืนก็มีอาชีพหลัก คือ ทำนา หรือนักแสดง

บางคนก็ไปทำงานไกลถึงอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ แต่เมื่อมีคนมาจ้างคณะลิเกไปแสดงก็จะกลับมารวมตัวกันซ้อมบทยประมาณ 1 อาทิตย์ก่อนการแสดงจริง ส่วนนักแสดงรุ่นใหม่ที่มีฝึกก็จะเป็นลูกหลานของคนในคณะ เพราะถ้าหากเป็นคนอื่นก็จะยากเวลารวมตัวฝึกซ้อม โดยนอกจากการแสดงลิเกเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง คณะก็รับแสดงลิเกประเภทละครนอก ที่เป็นเรื่องราวคล้ายละครจักรๆ วงศ์ๆ มีเจ้าเมืองต่างๆ ในสมัยก่อนคนก็จะจ้างคณะไปเล่นลิเกประเภทละครนอก ในงานบวชงานขึ้นบ้านใหม่ แต่ปัจจุบันไม่ค่อยมีคนจ้างไปเล่นแล้ว การแสดงลิเกของคณะแก้วราหูจึงเป็นความต้องการสืบทอดวัฒนธรรม ไม่สามารถทำเป็นอาชีพเสริมได้

3. นายน้อย สุวรรณชนะ หรือตาน้อยม อายุ 77 ปี หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

นายน้อย สุวรรณชนะ หรือตาน้อยม หนึ่งในสมาชิกของลิเกคณะแก้วราหู ตาน้อยมเล่าว่า เริ่มแสดงลิเก ตอนอายุประมาณ 21-22 ปี โดยได้แสดงเรื่องพระเวสสันดร โดยตาน้อยมเข้ามาแสดงลิเกด้วยการสืบทอดกันมาในครอบครัวตั้งแต่วรุ่นพ่อ

ลุงน้อยบอกว่า การแสดงเรื่องพระเวสสันดรชาดกนั้น ผู้แสดงต้องมีการศึกษาและทำความเข้าใจและศึกษาประวัติของพระพุทธเจ้าอย่างละเอียด โดยการแสดงแต่ละครั้งนั้น จะเริ่มต้นโดยมีพระเทศนาแต่ละกัณฑ์ก่อน แล้วลิเกก็แสดงไปตามเรื่องที่พระท่านเทศนา โดยการเล่นลิเกจะต้องสอดคล้องกับเนื้อหาที่พระเทศนาไปก่อนแล้วไม่ได้ นอกจากนี้ตาน้อยมยังเล่าว่า ท่านกับคณะลิเกคณะแก้วราหูได้มีโอกาสไปแสดงลิเกที่ประเทศมาเลเซีย 6-7 ครั้งด้วย โดยคนไทยที่ประเทศมาเลเซียในสมัยนั้นชอบดูการแสดงลิเก และจะให้การต้อนรับคณะลิเกดีมาก เพราะนอกจากได้ดูลิเกแล้วเขารู้สึกว่าเหมือนได้พบพี่น้อง

4. นายธำรงค์ ดั่งดี หรือลุงเหล็ก อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 68 หมู่ที่ 1 บ้านมหาการ ตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

ลุงเหล็กรู้จักลิเกเมื่ออายุ 12 ปี มีโอกาสเป็นทั้งผู้ชมและผู้แสดง แรกเริ่มลุงเหล็กได้รับบทเป็นซำลี และพระเวสสันดร โดยใช้เวลาในการฝึกหัดการแสดงประมาณ 3 เดือน โดยมีหัวหน้าคณะคือ “พ่อแก้ว” ในขณะนั้นเป็นผู้สอนให้ ปัจจุบันลุงเหล็กรับบทเป็นซุชก ลุงเหล็กมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก

และแสดงลิเกเป็นอาชีพเสริม โดยลุงเหล็กต้องการที่แสดงลิเกไม่ให้ขาด เนื่องจากเป็นวัฒนธรรมที่ต้องสืบสานต่อ

ปัจจุบันลุงเหล็กจะคอยฝึกให้ลูกศิษย์รุ่นหลัง โดยลุงเหล็กจะฝึกบทชาลีให้เนื่องจาก เคยเล่นบทชาลีมาก่อน จึงทำการฝึกได้ นอกจากนี้ลุงเหล็กยังมีความเชื่อในเรื่องของการฟังเทศน์มหาชาติ แล้วจะได้บุญมาก จะทำให้ชีวิตครอบครัวมีความสุข ลุงเหล็กเชื่อว่าการแสดงลิเกในเทศกาลเทศน์มหาชาติของตัวเองนั้นมีส่วนสำคัญในการบ่มเพาะตัวเองให้ประพฤติตนอยู่ในศีลและหมั่นทำบุญอยู่เสมอมานถึงปัจจุบัน

ความแตกต่างระหว่างลิเกในภาคกลางกับลิเกคณะแก้วราหู

ลิเกคณะแก้วราหู แม้ว่าจะมีพื้นฐานจากการฝึกของครูสอนลิเกจากภาคกลาง คือ คุณพ่อพันธ์คุณแม่เนื่อง ที่มาสอนลิเกให้กับลุงแก้ว และสมาชิก แต่พบว่า ความแตกต่างของลิเกคณะแก้วราหูกับลิเกในภาคกลางซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นประเด็นต่างๆ ได้แก่

ประเด็นแรก ความแตกต่างด้านภาษา ลิเกคณะแก้วราหูและลิเกในภาคกลาง ใช้ภาษากลางในการแสดงเหมือนกัน โดยหากแสดงลิเกประเภทนิยายทั่วไป หรือที่คณะแก้วราหูเรียกว่า “ลิเกเรื่องนอก” แต่จะแตกต่างกันที่ ลิเกในภาคกลาง จะมีเสียงพูดหรือเสียงร้อง ไพเราะกว่าลิเกคณะแก้วราหู ซึ่งเป็นลิเกในภาคใต้ เพราะโดยปกตินักแสดงในคณะจะใช้ภาษาใต้สื่อสารในชีวิตประจำวัน เมื่อต้องใช้ภาษากลางในการแสดง น้ำเสียงก็จะแข็งไม่ไพเราะเหมือนลิเกในภาคกลาง หรือจะมีบางคำที่พูดหรือร้องออก “ทองแดง” แต่หากเป็นการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องก็จะใช้ภาษาบาลีในการแสดง

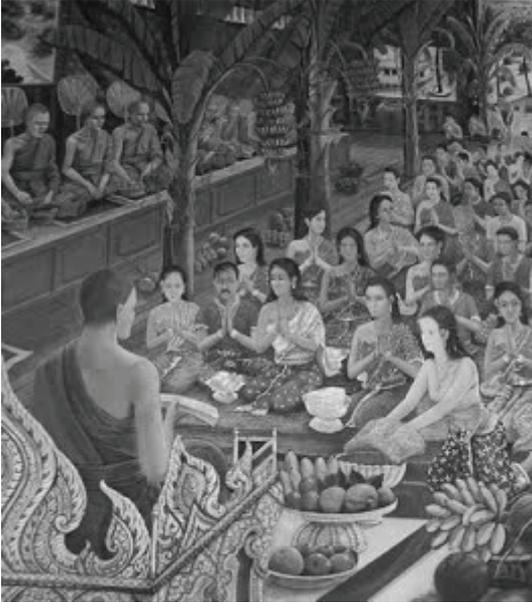
เนื่องจากเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

ประเด็นที่สอง ความแตกต่างของเครื่องแต่งกาย ลิเกคณะแก้วราหูจะแต่งกายตามเรื่องที่แสดง โดยในยุคแรกๆ นั้นเครื่องแต่งกายจะแตกต่างจากลิเกภาคกลาง การแสดงผู้แสดงจะสวมชุดธรรมดาไม่มีเพชรประดับ แต่ในปัจจุบันมีการปรับให้เข้ากับยุคสมัยมากขึ้น โดยการสั่งซื้อชุดประดับเพชรมาจากภาคกลาง บ้างแต่ก็ไม่ได้มีองค์ประกอบของชุดครบเหมือนลิเกในภาคกลาง เพราะต้องใช้ต้นทุนสูงมาก

ประเด็นที่สาม ความแตกต่างของเนื้อหาการแสดง ลิเกในภาคกลางเป็นการแสดงแบบนิยายทั่วไป มีการออกแขกร้องเพลง หรือเรื่องที่แต่งขึ้นมาตามชีวิตจริงของคนหรืออาจดัดแปลงบทจากวรรณคดีต่างๆ ให้กับยุคสมัย แต่ลักษณะการแสดงของลิเกคณะแก้วราหู เป็นการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องไม่ต้องการออกแขกหรือร้องเพลง

ภาพตัวอย่างชุดลิเกของลิเกคณะแก้วราหูในปัจจุบันที่มีการแต่งกายเหมือนกับลิเกในพื้นที่ภาคกลางมากขึ้น

เหมือนกับการแสดงลิเกในภาคกลาง โดยการแสดงนั้นจะแสดงสลับกับการเทศน์ของพระเสร็จแต่ละกัณฑ์ จนครบ 13 กัณฑ์ แต่ในปัจจุบันนี้จะให้พระเทศน์จนเสร็จ แล้วลิเกก็จะแสดงตั้งแต่อกัณฑ์ที่ 1 จนจบกัณฑ์ที่ 13 หรือแสดงตามความประสงค์ของผู้จัดงานที่ต้องการให้การแสดงกับการเทศน์มีความต่อเนื่อง

การเปลี่ยนแปลงของลิเกคณะแก้ววราหู

ลิเกคณะแก้ววราหู ลิเกในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ถือได้ว่าเป็นศิลปะการแสดงท้องถิ่นเก่าแก่ที่อยู่มาเนิ่นนานเกือบร้อยปี และมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน เป็นการแสดงที่สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าลิเกคณะแก้ววราหูจะดำรงอยู่มาอย่างยาวนาน แต่ด้วยบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การแสดงลิเกจึงกลายเป็นปฏิสัมพันธ์กับความทันสมัย วัดหรือการจัดงานประเพณีต่างๆ ในชุมชนแทบจะไม่มี การรับลิเกไปแสดงร่วมกับประเพณีการเทศน์มหาชาติอย่างเช่นในอดีต โดย

ปัจจุบันการเทศน์มหาชาติก็เป็นเรื่องของพระชั้นผู้ใหญ่ ไม่ได้เรื่องของคณะลิเกอีกต่อไป หากการเทศน์มหาชาติยังดำรงอยู่ คณะลิเกแก้ววราหูก็ต้องดิ้นรนเพื่อการดำรงอยู่ ของคณะลิเกในกรอบของการอนุรักษ์วัฒนธรรม ซึ่งมีเงื่อนไขดังต่อไปนี้

ประการแรก การเปลี่ยนแปลงความเชื่อกับเนื้อเรื่องที่ตายตัวไม่น่าสนใจ ในอดีตผู้คนในภาคใต้และในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาหลายๆ มีความเชื่อว่า หากได้ฟังเทศน์มหาชาติจนครบทั้ง 13 กัณฑ์ จะทำให้ชีวิตเจริญก้าวหน้า ได้อานิสงส์มาก และจะได้ไปพบกับพระศรีอาริยมุตโดยัย ซึ่งความเชื่อแบบนี้ มักจะเกิดขึ้นในกลุ่มวัยกลางคน และกลุ่มของผู้สูงอายุ ฉะนั้นกลุ่มคนที่ดูส่วนใหญ่แล้วจะเป็นกลุ่มผู้สูงอายุ ส่วนกลุ่มวัยรุ่นหรือเด็ก ๆ ไม่ได้ให้ความสนใจกับการฟังเทศน์มหาชาติ ทั้งนี้เพราะเนื้อเรื่องในพิธีการเทศน์มหาชาติ ทั้ง 13 กัณฑ์ จะมีเนื้อเรื่องที่ตายตัวอยู่แล้ว ผู้ชมที่ดูบ่อยๆ ก็จะมีเนื้อเรื่องในแต่ละกัณฑ์เป็นอย่างไร ถึงแม้ว่าในส่วนเนื้อหาของเนื้อหาอาจมีการปรับแต่งไม่ให้อึดอัด แต่แน่นอนว่าก็มาจากเค้าเรื่องที่มีอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้น ผู้ชมที่ดูบ่อยๆ ก็อาจจะเบื่อหน่ายได้

ประการที่สอง ระยะเวลาการแสดงที่ไม่สอดคล้องกับบริบททางสังคม ในการแสดงลิเกเทศน์มหาชาติ ทั้ง 13 กัณฑ์ จะต้องใช้เวลาจัดแสดงประมาณ 2 คืน 3 วัน โดยช่วงเวลาในการแสดงนั้นวัดที่รับคณะลิเกไปแสดง สามารถที่จะกำหนดได้ว่า จะจัดแสดงในช่วงเวลากลางวัน หรือกลางคืน แต่ที่นิยม คือ มักจะจัดขึ้นในช่วงกลางคืน ในอดีตการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องนั้น เป็นที่นิยมมาก แม้ว่าจะใช้เวลาในการแสดงนานถึง 2 คืน 3 วันก็มิได้ ผู้ชมมาดูการแสดงจำนวนมากทุกครั้ง หากตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษที่ 20 เป็นต้นมาผู้ชมในท้องถิ่นภาคใต้นั้นเริ่มรับความบันเทิงผ่านจอโทรทัศน์

มากขึ้น ขณะที่การประกอบอาชีพของสมาชิกในครัวเรือนนั้นได้เข้าสู่อาชีพนอกภาคเกษตรที่มีการแบ่งงานกันทำค่อนข้างสูง ซึ่งหมายความว่าทุกคนมีเวลาในการทำงานที่แน่นอนตายตัวมากขึ้น การปลีกเวลามาชมการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องจึงเป็นเรื่องที่ไม่สอดคล้องกับบริบทชีวิต ดังนั้นการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง นับตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษที่ 30 เป็นต้นมาจึงเป็นการแสดงลิเกที่ตอบสนองในเชิงสัญลักษณ์ทางพิธีกรรมมากกว่าการผสมผสานระหว่างพิธีกรรมกับความบันเทิงเหมือนในอดีต

ประการที่สาม ค่าจ้างในการแสดง ลิเกคณะแก้วราหู มีสมาชิกในคณะราว 30 กว่าคน แต่ละคนก็จะได้รับบทแตกต่างกันไป ค่าจ้างที่ได้ก็ไม่เท่ากัน โดยในการแสดงก็ต้องเหมารัด จ้างวงดนตรี ชุดที่ใช้ในการแสดงก็มีราคาแพง แม้ว่าการกำหนดค่าจ้างก็จะขึ้นอยู่กับความใกล้เคียง การตั้งค่าจ้างในการแสดง 50,000 บาทต่อครั้ง ในการรับงานแต่ละครั้งก็ได้รับการยืนยันจากหัวหน้าคณะของลิเกคณะแก้วราหู ว่าแทบจะไม่ได้กำไรเลย บางครั้ง

เชิงอรรถ

¹ สัมภาษณ์นางกิมสัน หมุนศรี

² สัมภาษณ์นายบำรุงดี ดั่งดี และนางกิมสัน หมุนศรี

เกือบจะขาดทุนก็มี เงื่อนไขเรื่องค่าจ้างที่ค่อนข้างสูง จึงกลายเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้วัดและงานเทศกาลต่างๆ เลือกว่าจะไม่จ้างคณะลิเกไปเล่นในงานเทศกาลเทศมหาชาติอีกต่อไป

สรุป

ลิเกคณะแก้วราหู มีการก่อตั้งคณะมาเกือบ 100 ปี โดยมีพ่อแก้ว เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งคณะ แต่เดิมการแสดงลิเกนั้น มีการแสดงที่เรียกว่า “ละครนอก” ที่เป็นเรื่องราวคล้ายละครจักรๆ วงศ์ๆ มีเจ้าเมืองต่างๆ ต่อมาก็มีการแสดงร่วมกับพิธีการเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง ก็ได้รับซึ่งได้รับความนิยมจากคนดูสูงมาก หากเมื่อการเข้ามาของสื่อโทรทัศน์และการขยายตัวไปสู่ความทันสมัย การแสดงลิเกในงานเทศกาลเทศมหาชาติ ก็เป็นความบันเทิงที่ทันสมัยและค่อยๆ หดพลง อย่างไรก็ตามยังดำรงสถานะของความเป็นคณะลิเกในชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว คนกลุ่มนี้ก็ยังยืนยันที่จะอนุรักษ์ลิเกคณะแก้วราหูไว้ ดังคำพูดของลูกกลืนบัวพูดว่า “ทุกวันนี้ อาชีพลิเกมันไม่คุ้มหรอก เราต้องลงทุนเอง ทั้งเรื่องของชุด ฉาก และต่างๆ อีกมากมาย ไม่ได้มีหน่วยงานใดมาสนับสนุนเรา ไปเล่นแต่ละครั้งก็ได้ค่าตอบแทนแค่ 1000 บาท ต่อคน ใช้จ่ายตลอดการไปแสดง 2 คืน 3 วัน ก็ไม่พอ แต่ที่ยังทำอยู่ เพราะอยากอนุรักษ์ในสิ่งที่บรรพบุรุษสืบทอดกันมา ถ้าไม่มีใจรักก็ทำไม่ได้” ■

เอกสารอ้างอิง

- กนิษฐา เทพสุด.(2550). การปรับประสารสื่อพื้นบ้าน “ลิเก” ผ่านทางสื่อโทรทัศน์: กรณีศึกษารายการ **ลิเกรวมดาวดารา ทางสถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 5**. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิเทศศาสตร์สารสนเทศ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- เจนภพ จบกระบวนวรรณ. (2524). **ยี่เก จาก “ดอกดิน” ถึง “หอมหวล”**. กรุงเทพฯ:เจ้าพระยาตำราภิธานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2505). **สาสน์สมเด็จพระ เล่ม 17**.กรุงเทพฯ: องค์การค้ำครุสภา
- ดำรง หนูทอง. (2535). **ลิเกมหาชาติทรงเครื่อง เอกลักษณ์ลิเกภาคใต้**. ศิลปวัฒนธรรม. มกราคม.
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. (2538). **สมเด็จพระนางเจ้าเรือล่ม**. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ.
- เปรมมา สัตยาอุตม์พงศ์. (2552). “รัฐนิยม: เอกสารสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม”. ใน **๑๐๐ เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย**. วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- พรไทย ศิริสาธิตกิจ. (2557). “กีฬาและการละเล่นพื้นเมืองภาคใต้: พัฒนาการ ความเคลื่อนไหว ความหมาย และสายใยของคนใต้ (1)”. **สงขลานครินทร์ ฉบับมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์**, 20, 5-32.
- ภัทรวดี ภูษาภิรมย์. (2550). **วัฒนธรรมบันเทิงในชาติไทย การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมบันเทิงในสังคมกรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๕๐**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. (2540). **ลิเกไทย**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์.
- มนตรี ตราโมท. (2518). **ดนตรีไทยอุดมศึกษา ครั้งที่ 9**. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน วันที่ 13 ธ.ค. 2518.
- สุนันทา ไสรัจจ์. (2516). **ไข่น ละคร ฟ้อนรำ และการละเล่นพื้นเมือง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิชฌเนศ.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2539). **ลิเก**. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว.
- _____. (2546). **ที่มาของลิเก**. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 27.
- สุริยา สมุทคุปดีและคณะ. (2541). **แต่งองค์ทรงเครื่อง “ลิเก” ในวัฒนธรรมประเทศไทย**. รายงานการวิจัย (ทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี). ม.ป.ท: ม.ป.พ.

สัมภาษณ์

- กิมสัน หมุนศรี. (2560, 22 เมษายน). บ้านเลขที่ 65 หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา [บทสัมภาษณ์].
- กรวัฒน์ บัวผุด. (2560, 22 เมษายน). บ้านเลขที่ 5/2 หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา [บทสัมภาษณ์].
- น้อม สุวรรณชนะ. (2560, 22 เมษายน). หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา [สัมภาษณ์].
- ดำรง ดั่งดี. (2560, 23 มีนาคม). บ้านเลขที่ 68 หมู่ที่ 1 ตำบลมหาการ ตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา. [บทสัมภาษณ์].

